

Психологічні аспекти віртуальної соціалізації

У статті йде мова про психологічні особливості віртуальної соціалізації. Автор розглядає соціалізацію як механізм формування світогляду на різних вікових етапах.

Ключові слова: віртуальне середовище, соціалізація, світогляд.

В статье идет речь о психологических особенностях виртуальной социализации. Автор рассматривает социализацию как механизм формирования мировоззрения на разных возрастных этапах.

Ключевые слова: виртуальная среда, социализация, мировоззрение.

Актуальність проблеми. Проблема придатної соціалізації різних верств населення набула великої значущості у сучасному суспільстві. Перш за все її важливість визначається вимогами самого суспільства до засвоєння соціальних норм і законів представниками різних вікових груп. По – друге, надбання соціального досвіду людиною пов'язано із розширенням її соціальних контактів та появою нових інститутів соціалізації. По – третє, саме виникнення нових інститутів соціалізації відкриває нові можливості соціалізації та, одночасно, додає складності аналізу соціалізаційного процесу. Не менш важливим є формування своєрідного фундаменту відношення особистості до світу у процесі соціалізації – її світогляду. Саме у процесі соціалізації формується світогляд людини як єдність узагальнених уявлень про дійсність, переконань та ідеалів, які відображають, розкривають і зумовлюють певне практичне і теоретичне ставлення людини до світу, її спосіб сприйняття, осмислення й оцінки навколишньої дійсності. Проблема формування світогляду вивчалась у роботах О. Бодалева, Л.А.Божович, Л.С.Виготського, В.В.Давидова, І.С.Кона, О.О.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна. Проте зворотний процес, а саме, вплив світогляду на подальшу соціалізацію особистості не розглядався.

Соціалізація у віртуальному просторі дослідниками також практично не розглянута, зокрема не проведено порівняльного аналізу соціалізації у віртуальному та реальному середовищах. Крім того, у науковій літературі недостатньо чітко сформульовано поняття самого віртуального середовища. Крім того, вкрай мало розглянуто процеси формування світогляду особистості у ході соціалізації.

Так, проблема формування світогляду особистості з домінуванням адаптаційного розуміння соціалізаційного процесу розробляється І.Бехом, Г.Ващенком, В.Галузинським, В.Оржеховською, М.Стельмаховичем; формування художнього світогляду у старшокласників розглядалася у дослідженні О. Артюхової; вплив Інтернету на формування інформаційного світогляду вивчався Д. Галалу. Проте, світогляд як інтегральна характеристика особистості, що формується як у реальному, так і віртуальному середовищах, залишився за колом розгляду психологів.

Традиційно у віртуальній реальності розглядалися міфологічний та релігійний рівні (Платон, Г. Сковорода). Проте створення кібер- і Інтернет – просторів поширило межі віртуальної реальності і додало можливостей соціалізації особистості. Велика роль у стимулюванні продуктивності людини відводиться комп'ютеру (Ю.І. Машбиц, Є.С. Полат, Я.О. Пономарьов, В.В. Рубцов, К.М. Шоломій). Звертання до Інтернету стало звичайним явищем: пошук інформації, розваг, спілкування вже неможливо уявити собі без допомоги Інтернету.

Дослідники вказують на поширення впливів ІС на особистість, зокрема негативні, такі як Інтернет-аддикція, наприклад. Зазначене явище вивчалось О.Є. Войскунським, Л.В. Куліковим, Н.В. Чудовою, О.Г. Асмоловим тощо. Проте, перебіг процесу соціалізації у віртуальному середовищі, зокрема Інтернет і кіберпросторі, та його вплив на формування світогляду особистості мало вивчено. Якщо, ставитися до Інтернет- середовища як до одного з інститутів соціалізації людини, треба визначити його вплив на розвиток світогляду, а саме із урахуванням структури світогляду.

Що стосується віртуальної соціалізації, у соціологічному дослідженні А.М. Чистякова показано, що внаслідок альтернативності мислення і паттернів поведінки особистості у віртуальному просторі, можлива зміна одних соціальних норм іншими. Дослідник вказує, що у результаті в Інтернеті виникає новий вид соціалізації, який здійснюється у віртуальному просторі, а його результати мають відображення у реальному житті. Проте, яким чином здійснюється віртуальна соціалізація, завдяки яким механізмам і як відбувається зміна або формування нового світогляду автором не розглядається. Треба визначити, що проблеми віртуального світогляду та його співвідношення із реальним залишилися також за колом розгляду психологічної науки. Крім того, на інші поставлені нами запитання, відповіді досі немає.

Ступінь розробленості проблеми. Перш за все, визначимо динаміку поняття “віртуальна реальність”. Ще в працях Платона

ми можемо зустрітися з основами ідеалістичного трактування буття. Виходячи із Платона, основою світу є ідеальне, безтілесне утворення – ідея. Світу надпочуттів, незмінних і вічних ідей, який Платон називає просто “буття”, протистоїть мінлива й мінуща сфера почуттєвих речей: тут все тільки стає, безупинно виникає й знищується, але ніколи не “є”. Нематеріальні надчуттєві ідеї становлять сутність почуттєвого світу, даного нам у досвіді. Речі лише причетні ідеям, і тільки в силу цієї причетності вони існують. У цьому твердженні ідеї Платона показують саму основу віртуального простору – те, що все видиме й відчувається у світі віртуального простору не є таким, тобто не існує.

У кінці 17 століття Лейбніц, описуючи свою систему символів, у її основі припускав модель людського інтелекту. Людський розум, у своїй ідеальній формі, більш-менш ідентичний логічному мисленню. Людське знання імітує Істоту, що точно знає речі, і знає їх у їхньому дедуктивному взаємозв’язку. Всесвітня Істота, на відмінну від кінцевих істот, знає весь шлях відразу. Інтуїція людського розуму, думав Лейбніц, повинна імітувати сутність Бога. Як і Бог, інтуїція дає миттєву відповідь, роблячи передчасний стрибок, а не рухаючись послідовно по кроках. Намагаючись зрозуміти даний процес, Лейбніц розробив метафізичну теорію, що одержала назву монадології, теорію реальності, описувану системою монад.

У 18 сторіччі до віртуальної реальності вернувся Григорій Сковорода. В основі філософської концепції Г. Сковороди лежить принцип існування трьох світів: макрокосм (всесвіт), мікркосм (людина), символічний світ (Біблія). Який поєднує макро- і мікросвіти. Кожний із цих світів має подвійну натуру – видиму. Зовнішню (“тварина”, матеріальну натуру) і невидиму, сховану (духовну). Видимими частинами макрокосмосу – Всесвіту є матерія, мікркосмосу-людини – її плоть, фізичне тіло, символічного світу – Біблія. Вищими, невидимими – духовними їхніми натурами є Бог у всесвіті, людський дух – у людині, дійсні, а не сховані, завуальовані божественні істини – у символічному світі, який є Біблія з її внутрішньою іманентною сутністю.

Фома Аквінський за допомогою поняття віртуальності вирішував одну із ключових проблем середньовічної філософії – яким чином співіснують реальності різного рівня, наприклад, душа мисляча, душа тваринна, душа рослинна. Дунс Скотт використав цю категорію у своїй концепції реальності, виходячи з якої речі містять у собі різні емпіричні якості не формально (так, якби річ існувала окремо від емпіричних спостережень), а віртуально. Тим

самим він намагався перебороти прірву між формально єдиною реальністю, передбачуваною нашими концептуальними очікуваннями й нашим різноманітним досвідом.

Згідно з міркуваннями Карла Поппера (1972) світ як ціле, також складається із трьох взаємозалежних світів. Світ перший, за його словами, визначає об'єктивний світ фізичної реальності, речей і всіх їхніх фізичних властивостей, таких як енергія, рухи, вага й багато чого іншого, з усіма неживими й живими істотами, включаючи людей. Світ другий визначає суб'єктивний світ свідомості – включаючи наміри, думки, пам'ять, почуття й мрії. Світ третій являє собою світ об'єктивних, реальних і всім доступних структур, які є не обов'язково навмисним результатом діяльності розуму живих істот, що взаємодіють один з одним і з Світом Першим. Набагато більший інтерес, за словами Поппера, представляють собою абстрактні структури, що включають чисту інформацію, таку як форми соціальної організації, наприклад, процес спілкування. Ці абстрактні структури мають такий же, а часто й набагато більший ступінь складності, як структури фізичні. Цікаво відзначити, що розвиток людства приводить до того, що безліч подібних структур, наприклад, мови, закони, математика, мистецтва, наука й релігія є настільки об'єктивними, що є абсолютно такими ж предметами вивчення, як і предмети Світу Першого. Більше того, будь-який процес пізнання є процесом побудови Світу Третього. Придивившись до цього процесу побудови, можна відзначити, що кінцевим етапом еволюції Світу Третього і є Кіберпростір, урятований від баласту обмежень матеріального світу й, що складається чисто з абстрактних структур інформації.

Взагалі у сучасному філософському розумінні віртуальна реальність досліджується в декількох площинах.

– як концептуалізація сучасного рівня розвитку інформаційної техніки і технологій, які дозволяють відкривати і створювати нові виміри культури і суспільства (Н. Маньковська, В. Мотлевський, А. Орлов, С. Маєвський, А. Прохоров, Ю. Легенький, В. Куріцин, В. Тарасюк та інші). Практичне формування концепції віртуалізації суспільства, яке зафіксував японський дослідник Кеніш Омае, було розпочате германськими соціологами А. Бюлем і М. Паєтау та канадськими соціологами А. Крокером і М. Вайнштейном у методологічних межах традиції історичного матеріалізму К. Маркса, а також французькими мислителями Ж. Бодрийяром, Ж. Делезом та П. Віріліо у межах постмодерністської парадигми, які запропонували теорію симулякрів. Грунтуючись на теоріях Делеза й Бодрийяра, симулякр можна визначити як знак, що

знаходить своє власне буття, яке творить свою реальність, і, власне кажучи, що вже не є знаком по суті. Симулякр починається там, де закінчується подоба. Там же й починається віртуальна реальність, що є не простором симулякрів.

Російськими та українськими дослідниками (В. Ємелін, Д. Іванов, І. Девтеров, О. Одаренко, Б. Сівірінов) соціальні та соціально-філософські аспекти віртуалізації суспільства розглядаються переважно на засадах концепцій симуляції Ж. Дельоза та Ж. Бодрійяра.

– як розвиток ідеї множинних (можливих) світів та споконвічної невизначеності і відносності “реального” світу. У межах даного напрямку досліджуються проблеми віртуальних світів у модальній логіці (В. Васюков, А. Родін, О. Світнова, Є. Сидоренко), множинних світів у квантовій механіці та у космології (Т. Романовська, В. Ерекаєв, О. Севальников), віртуальної реальності та віртуальних світів як світів знання в епістемології (М. Овчинников, В. Візгін, С. Борчиков, С. Баксанський, О. Кояєв, М. Опенков, Л. Мікешина, О. Мамчур).

– як змінені стани свідомості. Статусу віртуальної реальності змінені стани свідомості набувають у межах поліонтичного підходу, який передбачає розгляд реальності як багаторівневої (М. Носов).

У нашому дослідженні під віртуальною реальністю (віртуальним простором) ми будемо розуміти простір симулякрів, якому властиві наступні особливості:

1. Створюється будь-якою активною реальністю та може існувати незалежно від неї.

2. У віртуальній реальності свій час, простір і закони існування.

3. Віртуальна реальність може взаємодіяти з усіма іншими реальностями, у тому числі тією, що породжує, як онтологічно незалежна від них.

Таким чином у якості симулякровоного простору можна визначити і кіберпростір.

Наступним кроком розглянемо дефініцію світогляд. Світогляд як наукову дефініцію більш за все розглянуто у філософській літературі, а саме у роботах В. Дільтея, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, А. Камю, Х. Ортеги-і-Гассета, Ж.-П. Сартра, М. Вебера та ін.. У зазначених роботах визначено структуру, сутність, типи світогляду.

У дослідженнях В. Вернадського, В. Чорноволенко, В. Дригіна визначено філософське підґрунтя світогляду.

Іншими дослідниками аналізуються світоглядна свідомість особистості (В. Жадько, В. Табачковський); особливості світогляд-

них орієнтацій особистості в умовах трансформації соціуму (Л.Кривега); внутрішня структура взаємодії “людина-світ”, сутність процесів цілепокладання і формування ідеалів як моделей майбутнього, специфіку інформаційних образів світу (А.Яценко); відносини “людина-світ” (С.Кримський, В.Кузнецов, М.Єсипчук); раціональність як атрибут світоглядної орієнтації (П.Йолон); проблема світовідношення та ірраціональності (Є.Щербина-Яковлева); формування світогляду особистості через аналіз феномена історичної свідомості (В.Воловик, М.Дмитрієва, А.Добролюбський); смисложиттєві, світоглядні парадигми життєдіяльності особи (Е.Гансова, А.Кавалеров, Г.Кириленко, Л.Коган, І.Кон, А.Місуно, О.Москаленко, О.Пунченко, В.Сержантов, Н.Соболева, В.Столін).

В межах нашого дослідження нам близька концепція Київської філософської школи, згідно якої світогляд постає як індивідуально вмотивований спосіб життєдіяльності особистості, спосіб духовно-практичного освоєння навколишнього світу (І.Бичко, Є.Бистрицький, І.Бойко, В.Горський, В.Іванов, М.Попович).

Взагалі, суттєві кроки в подоланні однобічного гносеологічного, суб’єкт-об’єктного підходу в розумінні ставлення людини до світу зроблені в працях Р.Арцишевського, В.Шинкарука та ін.; світоглядні знання як структурний компонент розвитку особистості, об’єктивний фактор її власних переконань розглядали видатні педагоги П.Блонський, А.Макаренко, К.Ушинський та ін.;

У психологічній науці найбільш важливими для нас є дослідження К. Ясперса. Так, структуру світогляду, на думку вченого, складають установки особистості (предметні, саморефлексивні, самоформування); світообрази (чуттєво – просторовий, душевно – культурний, метафізичний) та сакральність(життя духу). Інтересним для нашого дослідження ми вважаємо визначення дослідником чотирьох процесів зміни світоглядних форм, а саме: справжність і несправжність; формалізація; диференціація; ізолююча абсолютизація.

В роботах Д. Леонтьєва світогляд розглядається як ядро світообразу, центральний компонент картини світу. Дослідник вказує, що на становлення і розвиток світогляду впливають теоретичні і емпіричні знання суб’єкта про світ, особливості мови та інших знакових систем, особистісні смисли.

У структурі світогляду вчений визначає чотири аспекти: змістовний; ціннісний; структурний; функціональний. Для нашого дослідження інтерес становить розгляд дослідником світогляду як міфу та як діяльності.

У дослідженні інших вчених структура світогляду складається зі світоглушення, світорозуміння, світоперетворення, коли особистість ставиться в активну позицію пізнання, тлумачення, життєдіяльності. Механізм формування цілісного світогляду особистості можна зрозуміти глибше, якщо зіставити його з логікою формування світогляду людства, а саме, з принципом відповідності онто- та філогенезу (І.Куликовська). Згідно цього принципу, особистість у процесі свого індивідуального розвитку відтворює основні етапи історичного розвитку культури.

Виникає запитання: у якому віці остаточно формується світогляд?

У зв'язку з тим, що формування світогляду особистості відбувається у процесі соціалізації (І.С. Кон, Василюк, В.Столін), то стає необхідним розглянути саме процес соціалізації. В сучасній психологічній літературі існує декілька напрямків вивчення процесу соціалізації, з кожним із них пов'язане визначення цього процесу та перспективи формування світогляду. Для нашого дослідження має значення не стільки напрям дослідження зазначеного процесу, скільки вікові межі соціалізації.

Аналіз існуючих теорій соціалізації дозволив виокремити такі, що обмежують процес соціалізації дитячим віком (З.Фрейд); підлітковим та юнацьким віком (Дж.Ст. Холл, А. Гезелл, Л. Термен, Ч. Кулі, Дж.Мід) та теорії соціалізації, що вважають зазначений процес безперервним і не обмеженим віком (Роджер Гоулд, Т. Парсонс, Ж. Піаже, Л. Колберг). Із урахуванням структури світогляду у межах нашого дослідження розглянемо когнітивний та культурологічний напрямки дослідження соціалізації. Так, у когнітивному напрямку (Ж. Піаже, Л. Колберг) виокремлювалися етапи соціалізації в залежності від розвитку інтелекту (Ж.Піаже) або від рівня морального розвитку (Л. Колберг). Отже, згідно з точкою зору Колберга, більшість людей не досягають високого рівня морального розвитку (п'ятого або шостого рівнів за Колбергом) і залишаються на третій стадії, тобто можуть усвідомлювати ставлення інших і прагнуть діяти так, щоб завоювати схвалення інших. Незважаючи на деяку наївність цих поглядів, визначимо їх важливість для нашого дослідження:

1) по-перше, такі дослідження дають можливість визнати, що люди мають різну ступінь соціалізації незалежно від віку, така різниця може викликати і різницю світоглядів;

2) по-друге, процес соціалізації може розгортатися не тільки у дитинстві.

У дослідженнях д-ра Орвиля Г. Брима – молодшого підтримується точка зору на соціалізацію як безперервний процес та

підкреслюються відмінності перебігу соціалізації дорослих від перебігу соціалізації дітей. Отже, Орвиль Г. Брим вказує на те, що дитяча соціалізація коректує базові ціннісні орієнтації та формує мотивацію поведінки. Доросла соціалізація, на думку дослідника, спрямована на засвоєння визначених навичок, зміну поведінки. Ми підтримуємо погляди вченого на наявність відмінностей соціалізації дорослих та соціалізації дітей, проте виникає питання про маргінальні періоди соціалізації: підлітковий та юнацький вік. У дослідженнях д-ра Орвиля Г. Брима немає розгляду процесу на зазначених вікових етапах. Проте саме вони є найбільш критичними: йде переформування ціннісної системи, криза ідентичності, пошук себе.

У культурологічному напрямку основоположними вважаються роботи М. Мід і Р. Бенедикт. Так, зазначені вчені вказують на безперервність і стадійність процесу соціалізації, яка пов'язана з віковими стадіями, зміною статусу. Крім того, у їхніх дослідженнях основною тезою є вплив культури на процес соціалізації. Отже, у культурологічному напрямку соціалізація – процес засвоєння культурних норм зазначеної групи людей або суспільства у цілому. Безумовно, важливу роль відіграє у цьому процесі встановлення культурних норм. М.Мід виділяє три типи культур: постфігуративні, кофігуративні і префігуративні. У постфігуративних культурах дуже цінується досвід людей похилого віку, у яких навчаються молодші. В кофігуративних культурах виростає значення однолітків, тому що життєвий досвід батьків вже зовсім не підходить для дітей, і основним носієм нових зразків поведінки є молодь. У префігуративних культурах як діти, так і дорослі багато чому вчаться в однолітків.

У процесі соціалізації формується змістовна, ціннісна, структурна та функціональна сторони реального світогляду людини. Якщо спиратися на зазначені дослідження, можна зробити висновок, що існують сенситивні періоди розвитку світогляду, які пов'язані із віковими особливостями людини.

Отже, у психології було розглянуто та досліджено реальне середовище та його вплив на формування реального світогляду особистості.

Але із поширенням впливу кіберпростору та Інтернету на розвиток особистості не можна ігнорувати його роль у формуванні віртуального світогляду. З цієї точки зору соціалізаційні процеси в Інтернет – середовищі ще розглянуто не було. Проблему соціалізації у віртуальному просторі вивчали філософи і соціологи Ж. Фурастьє, Е. М. Маклюєн, Е. Тоффлер, Д. Белл, А. Турен, Дж. Мартін й ін.;

дослідження феномена суб- і контркультур освітлено у роботах С. Коэна, Т. Роззака й ін.; соціологічний аналіз віртуальної реальності й віртуальних співтовариств приводився в роботах С. Бондаренко, П. Коллока, Марка А. Смита, Г. Рейнгольда, Е. Рейду, С. Томаса, Н. Щербини й ін.); еволюція мереж знань (Р. Левітт, П. Монг, С. Вассерман й ін.). У дослідженнях І. Соколової, К. Коліна розглянуто соціальні аспекти комп'ютеризації.

У соціологічному дослідженні А. Чистякова визначено, що життя індивіда в реальному й віртуальному просторах формує третинну соціалізацію-інтеріоризація норм, цінностей, патернів поведінки, прийнятих у конкретному мережному співтоваристві, членом якого є даний індивід, або загальноприйнятими в соціальній спільності кіберпростору в цілому.

У психологічних дослідженнях А. Войскунського, А. Жичкіної, О. Бабаєва, В. Бабаніної вивчалися мотивації користувачі Інтернет-мережі, їхні індивідуально-психологічна особливості; явище Інтернет – адикції; мовні й загальнокультурні особливості взаємодії в ньому; мережний етикет, принципи самовираження особистості й зміни мережної ідентичності; ступінь відповідності характеристик ігрового поведіння психологічним особливостям ігрового поведіння дітей, підлітків і дорослих; особливостей процесу покупок в користувачів Інтернету; стратегії здійснення пізнавальної діяльності в умовах оперування гіпертекстовими структурами й т.д.

Процес соціалізації в Інтернет-середовищі розглядався нами у попередніх дослідженнях (А. Лучинкіна, 2010). Ми розглядали Інтернет – середовище як інститут соціалізації особистості та вивчали механізми соціалізації в ньому (опитувальник “Механізми та інститути соціалізації” – Лучинкіна, 2010). Проведені дослідження дозволили зробити висновок, що Інтернет – середовище виконує функції інституту соціалізації особистості, але є ширше за нього і являє собою паралельну форму соціалізації, тобто сприяє формуванню паралельної форми світогляду – віртуального світогляду.

Отже, ми вважаємо, що у процесі віртуальної соціалізації формується віртуальний світогляд особистості, який являється не фрагментованою, а інтегральною характеристикою особистості та співіснує з реальним світоглядом.

Висновки. 1. Віртуальна реальність – простір симулякрів, який породжується реальністю і має автономний онтологічний, законодавчий, просторово-часовий статус відносно цієї реальності. Віртуальна реальність має декілька щаблів: міфологічний, релігійний, кіберпростір.

2. У процесі віртуальної соціалізації формується віртуальний світогляд особистості, який являється не фрагментованою, а інтегральною характеристикою особистості та співіснує з реальним світоглядом.

3. Проблема віртуальної соціалізації особистості, формування віртуального світогляду у психологічній науці має високу ступінь значущості, проте є мало розробленою.

Список використаних джерел

1. Арестова О. Психологическое исследование мотивации пользователей интернет / О.Арестова, Л.Бабанин, А.Войскунский // Вторая Российская конференция по экологической психологии. Тезисы. – Москва: Экопсицентр РОСС, 2000.
2. Жичкина А. О возможностях психологических исследований в сети Интернет / А. О.Жичкина // Психологический Журнал, Москва. – Том 21. – № 2. – 2000.
3. Кривега Л.Д. Мировоззренческие ориентации личности в условиях трансформации общества: монография / Л.Д. Кривега. – Запорожье: ЗГУ, 1998. – 11,9 д.а.
4. Кузнецова Ю.М. Психология жителей Интернета/ Ю.М.Кузнецова, Н.В.Чудова. – М., 2007. – 227 с.
5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – СПб.: “Искусство – СПб”, 1998. – С. 14 – 285.
6. Лучинкіна А.І. Психологічний аналіз інститутів та механізмів соціалізації у підлітковому та юнацькому віці/А.І.Лучинкіна // Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т.12. – Ч.7. – С. 283-290.
7. Чистяков А.В. Социализация личности в обществе Интернет-коммуникаций: социокультурный анализ/ А.В. Чистяков.: диссертация доктора социологических наук : 22.00.06; Ростов. гос. пед. ун-т. – Ростов-на-Дону, 2006. – 278 с.: ил. РГБ ОД, 71 07-22/69

This paper deals with the psychological characteristics of virtual socialization. The author considers socialization as a mechanism for the formation of vision at different age levels.

Keywords: virtual environment, socialization, ideology.

Отримано: 23.07.2011